

ARHEOLOGIJA U SRBIJI

PROJEKTI ARHEOLOŠKOG INSTITUTA U 2019. GODINI

Arheologija u Srbiji
Projekti Arheološkog instituta u 2019. godini

Arheološki institut

ARHEOLOGIJA U SRBIJI

PROJEKTI ARHEOLOŠKOG INSTITUTA U 2019. GODINI

Urednici
Selena Vitezović
Milica Radišić
Đurđa Obradović

Beograd 2021

Izdavač:

Arheološki institut
Kneza Mihaila 35/IV
11000 Beograd
www.ai.ac.rs

Za izdavača:

Miomir Korać

Urednici:

Selena Vitezović
Milica Radišić
Đurđa Obradović

Priprema:

Arheološki institut

Elektronsko izdanje

ISBN 978-86-6439-061-3

SADRŽAJ

- 13 Redakcija, *Uvod*
- Arheološka iskopavanja i rekognosciranja*
- 23 Dušan Borić, Dragana Antonović, *Istraživanje praistorije „dunavskog koridora“ u Đerdapu*
- 35 Slaviša Perić, Đurđa Obradović, Ivana Dimitrijević, Ružica Savić, Olga Bajčev, *Geoarheološka istraživanja u Drenovcu 2019. godine*
- 43 Ognjen Mladenović, Barbara Horejs, Aleksandar Bulatović, Bogdana Milić, *Arheološka istraživanja na lokalitetu Svinjarička Čuka u 2018. i 2019. godini*
- 51 Aleksandar Bulatović, Aleksandar Kapuran, Dragan Milanović, Ognjen Mladenović, Tatjana Trajković-Filipović, *Lokalitet Velika Humska Čuka - iskopavanja 2019. godine*
- 59 Dragana Antonović, Selena Vitezović, Vidan Dimić, *Prljuša, Mali Šturac: istraživanja u 2019. godini*
- 69 Ognjen Mladenović, Jan Jon, Aleksandar Bulatović, Artur Bankof, Vejn Pael, Ondžej Hvojka, Rada Gligorić, Vojislav Filipović, *Lokalitet Gradac-Cikote: arheološka istraživanja 2019. godine*
- 79 Aleksandar Kapuran, Mario Gavranović, Igor Jovanović, *Istraživanja u okolini Bora u 2019. godini*
- 83 Dragan Milanović, *Rezultati arheološke prospekcije donjeg toka Južne Morave u 2019. godini*

- 89 Ivan Bogdanović, Ljubomir Jevtović, Goran Stojić, *Legijski logor u Viminacijumu: Sistematska istraživanja severozapadnog dela utvrđenja u 2019. godini*
- 105 Goran Stojić, Milica Marjanović, *Legijski logor u Viminacijumu: arheološka istraživanja u zoni zapadnog bedema u 2019. godini*
- 121 Saša Redžić, Mladen Jovičić, Nemanja Mrđić, *Zaštitna arheološka istraživanja nekropole na lokalitetu Više Grobalja (Viminacijum) u 2019. godini*
- 133 Saša Redžić, Ilija Danković, Bebina Milovanović, *Zaštitna arheološka iskopavanja na lokalitetu Pirivoj (Viminacijum) tokom 2019. godine*
- 147 Stefan Pop-Lazić, Ričard Majls, Vujadin Vujadinović, Milica Tomić, Aleksandar Stamenković, *Arheološka iskopavanja lokaliteta Glacov Salaš 2019. godine*
- 157 Sofija Petković, Igor Bjelić, Marija Jović, Bojana Ilijić, Nikola Radinović, *Arheološka istraživanja rimskog utvrđenja Timacum Minus. Sektor Južne kapije 2019. godine*
- 177 Sofija Petković, Igor Bjelić, Marija Jović, Gordan Janjić, *Vrelo-Šarkamen: arheološka iskopavanja, prezentacija i promocija 2019. godine*
- 187 Vujadin Ivanišević, Katrin Vandered, Ivan Bugarski, *Caričin Grad - arheološka istraživanja u 2019. godini*
- 201 Marin Bugar, Ivan Bugarski, Uglješa Vojvodić, Milica Radišić, Nikola Lazarević, *Arheološka prospekcija donjeg toka Zapadne Morave u 2019. godini: rezultati iz kruševačkog kraja*

Analize arheološkog materijala

- 219 Nataša Miladinović-Radmilović, Dragana Vulović, Nemanja Marković, *Sirmijum - rezultati antropoloških projekata u 2018. i 2019. godini*

- 227 Nemanja Marković, Oliver Stevanović, Nataša Miladinović-Radmilović, *Protokol uzorkovanja sedimenata iz antropoloških i arheozooloških celina za analizu intestinalnih parazita*
- 235 Josip Šarić, *Evolucija kompozitne alatke na primeru nalaza sa Bubnja*
- 241 Angelina Raičković Savić, Ana Mitić, *Analiza keramičkog materijala iz objekata 24 i 25 sa lokaliteta Nad Klepačkom*
- 257 Radmila Zotović, *Herkulov kult na području Srbije - kratka crtica iz proučavanja kultura na tlu Srbije*
- 265 Igor Bjelić, *Zajednički elementi na palminim kapitelima sa lokaliteta Timakum Minus i Municipijum DD*

Projektne i drugi izveštaji

- 277 Slaviša Perić, *Projekat Arheologija Srbije: Kulturni identitet, integracioni faktori, tehnološki procesi i uloga centralnog Balkana u razvoju evropske praistorije*
- 301 Ivana Popović, *Projekat Romanizacija, urbanizacija i transformacija urbanih centara civilnog, vojnog i rezidencijalnog karaktera u rimskim provincijama na tlu Srbije*
- 313 Miomir Korać, *Projekat IRS – Viminacijum, rimski grad i legijski vojni logor – istraživanje materijalne i duhovne kulture, stanovništva, primenom najsavremenijih tehnologija daljinske detekcije, geofizike, GISa, digitalizacije i 3D vizualizacije*
- 327 Vujadin Ivanišević, *Projekat Procesu urbanizacije i razvoja srednjovekovnog društva*

- 343 Emilija Nikolić, Bojan Popović, Dragana Antonović, Selena Vitezović, Vidan Dimić, *Zaštita rudarsko-geološkog nasleđa planine Rudnik: Uređenje prostora oko praistorijskog okna na arheološkom nalazištu Prljuša-Mali Šturac*
- 357 Vesna Bikić, *Izložba Sofija i Beograd. Arheološki biseri: jubilej bugarsko-srpske saradnje u oblasti arheologije*
- 363 Emilija Nikolić, Ilija Danković, Željko Jovanović, *Digitalne priče iz Viminacijuma: učešće na projektu Roman Heritage in the Balkans*
- 375 Vesna Bikić, *Projekat Barokni Beograd - novo čitanje austrijskog nasleđa u strukturi grada*
- 385 Milica Tapavički-Ilić, *Projekat COST ACTION 2018 - SEADDA, Saving European Archaeology from the Digital Dark Age*
- 389 Sanja Nikić, *Izdavačka delatnost i Biblioteka Arheološkog instituta u 2019. godini*

Vujadin Ivanišević, Arheološki institut, Beograd
Katrin Vandered, Université de Strasbourg, CNRS UMR 7004, Strasbourg
Ivan Bugarski, Arheološki institut, Beograd

CARIČIN GRAD - ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA U 2019. GODINI

Međunarodni projekat istraživanja Caričinog Grada nastavljen je i tokom 2019. godine. Terenska istraživanja sprovedena su od 1. jula do 4. avgusta. Tom prilikom dovršena su, na Severnoj padini Gornjeg grada, istraživanja objekta 19c i prostora između objekta 19c i 20, uz nastavak radova na objektu 22 i kompleksu građevina podno istočnog bedema i potkovičaste kule Akropolja, označenom kao objekat 28 (Ivanišević *et al.* 2017a; 2017b; 2018; 2019; 2021) (sl. 1). Pored toga, započeta su iskopavanja novootkrivene crkve, Tetrakonhosa u Donjem gradu. U istraživanjima su učestvovali saradnici Arheološkog instituta i stručnjaci iz francuskih institucija,¹ dok su nemački saradnici projekta nastavili da rade na analizama zemlje arheoloških slojeva u laboratorijama Univerziteta u Majncu. Vršene su i analize izotopa kostiju ovaca i koza, kao i analize izotopa olova sa pojedinih predmeta radi lociranja ležišta sirovine.

Gornji grad

Završena su iskopavanja objekta 19c, započeta 2017. godine (Ivanišević *et al.* 2019, 153–154; 2021, 181–182, sl. 2). Reč je o severnoj prostoriji građevine dužine 30,5 m i širine 9,2 m, čije su južna i središnja odaja iskopane 1952. i 1953. godine (Мано-Зиси 1955, 165, сл. 64; 1956, 158–163, сл. 1). Kompleks od tri zasebne celine, podignut uz zapadni portik severne ulice Gornjeg grada, naspram Bazilike sa kriptom, direktno se naslanja na gradski forum, Kružni trg. Istraživanja „Građevine sa stupcima” (objekat 19) obnovljena su radi definisanja plana i namene te velike zgrade. Tokom 2017. i 2018. godine dobijeni su podaci o dve faze korišćenja, u drugoj polovini 6. veka i početkom 7. stoleća. Budući da je 2018. godine u manjoj kontrolnoj sondi 2, postavljenoj po sredini objekta 19c, konstatovana malterna podloga koja je indicirala postojanje starije podnice (Ivanišević *et al.* 2021, 181), tokom 2019. je istraživan najstariji horizont na tom prostoru. Najpre je bila proširena sonda 2, kako bi se ispitalo prostiranje malterne podloge. Ustanovljeno je da je ona ograničena samo na središnji deo prostorije, gde se pruža na površini širine oko 2,5 m, od središnjeg dela severnog zida ka jugoistočnom uglu objekta 19c. Sa zapadne strane naslanja se na

Slika 1. Gornji grad, severna padina sa horeumom, Kružni trg sa građevinama i Akropolj. Snimak iz bespilotne letelice, sa severoistoka.

stenu, dok je sa istočne oivičena nizom kamena (sl. 2). Najvećim delom leži na zdravici. Sloj iznad malterne podloge činio je nasip s malim brojem ulomaka keramike i kostiju i retkim nalazima. Imajući u vidu osnovu i karakter malterne podloge, zaključeno je da nije reč o podnici, već o tzv. mešungu, prostoru gde se mešao malter, koji je mogao biti korišćen pri zidanju portika ili zidova samog objekta 19c.

Prostor između objekata 19c i 20 – horeuma, trapezaste osnove i unutrašnjih stranica od 10,5 m (zapadna stranica), 2,2 m (severna), 11 m (istočna) i 5,5 m (južna), bio je naknadno pregrađen podizanjem zida sa južne i pilastra sa severne strane. Tokom 2017. i 2018. godine istražen je moćan sloj rušenja, kao i horizonti druge polovine 6. i početka 7. veka. U unutrašnjosti ovog prostora tada su bili konstatovani kanal duž istočnog zida hore-

Slika 2. Objekt 19c: zona s malterom nad zdravicom, sa pilastrima i bazom stuba, snimak sa severa.

južni zid i ostaci manje peći. Vatrište, koje pripada starijem horizontu, ležalo je na sloju svetlomrke zemlje nad stenom. Peć je svakako mlađa i odgovarala bi okolnim sličnim konstrukcijama koje ukazuju da je taj prostor bio delimično otvoren. Prilikom začišćavanja istočnog zida (tj. zapadnog zida objekta 19c) dokumentovan je prag, čime je potvrđeno postojanje vrata, odnosno komunikacije između objekta 19c i istraženog prostora. Južna polovina tog prostora bila je očišćena do nivoa zaravnjene stene (sl. 3). U osnovi stene otkriven je niz većih i manjih rupa za drvene stubove, čija namena nije definisana.

Objekat 22 pripada nizu građevina podignutih uz spoljno lice bedema Akropolja. Smešten je između objekata 18 na zapadu i 21 na istoku, odnosno između severnog bedema Akropolja i koridora 4. Te građevine, kao i koridor 4, u potpunosti su istražene tokom ranijih kampanja. Iskopavanjem objekta 22 dovršava se istraživanje zgrada uz severni bedem Akropolja, između severoistočne potkovičaste i severne pravougaone kule. Godine 2018. u okviru objekta 22 bio je uklonjen samo sloj humusa, uz čišćenje kruništa zidova radi fotogrametrijskog dokumentovanja najviše sačuvane osnove građevine (Ivanišević *et al.* 2021, 185). Objekat 22 čini, najpre, veća građevina pravougaone osnove, spoljašnjih dimenzija 11,4 m x 7,4 m, koja izbija na koridor 4 na severu, dok je od severnog bedema Akropolja udaljena 3,6–4,2 m (sl. 4). U prolazu uz bedem, koji je sastavni deo objekta, konstatovan je zid paralelan bedemu Akropolja i južnom zidu građevine, koji deli dvorišni deo na dva nejednaka dela, širi severni i užu južni. Severni deo tog prostora zapravo predstavlja aneks građevine. Sa njene zapadne strane građevine, gde je ulaz, nalazi se veći prolaz, širine 4,5–4,8 m. Prema tom prolazu bio je orijentisan i objekat 18, budući da su na njega izbijala

uma, pregradni zid orijentacije zapad–istok i ostaci peći iz najmlađe faze. Posebno se izdvajao poslednji horizont s velikom peći sa osnovom od opeke i supstrukcijom od kamena. Peć je ležala direktno na sloju požara u kojem su uništeni objekti 19c i 20, što je omogućilo njeno datovanje u 7. vek. Takvo datovanje podupire nalaz polufolisa cara Foke, kovanog u Konstantinopolju 603/610. godine. U okviru istog horizonta, 2017. godine je nađena veća ostava alata (Ivanišević *et al.* 2019, 154–155, sl. 4; 2021, 185). U toku 2019. godine nastavljeno je skidanje slojeva unutar ovog prostora. U južnom delu je otkriveno vatrište, a uz sam

Slika 3. Prostor između objekata 19c i 20: osnova nad zdravicom, snimak sa severa.

Površina sloja sa razlomljenim crepom, karatavanom, ugljenisanim gredama i brojnim klinovima bila je u padu od juga ka severu. Krov je bio pokriven samo tegulama, uzimajući u obzir da su na celoj površini uočena tek dva ulomka imberksa. Isti sloj rušenja konstatovan je i u južnom ankesu građevine, koji je takođe bio natkriven manjim krovom. Iz sloja rušenja krova takođe potiče deo spratnog inventara, u kojem se ističe mala glinena lampa sa drškom u vidu krsta, ali i kameni mortarijum i više fragmentovanih keramičkih posuda. Ispod sloja rušenja krova konstatovan je vrlo tanak kulturni sloj koji je u južnom i središnjem delu objekta ležao na steni, a u severnom na zdravici.

vrata severnog dvorišta te zgrade. Velika širina prolaza između objekata 22 i 18, uz to što su obe zgrade otvorene ka njemu, nagoveštava da je reč o komunikaciji a ne o zajedničkom dvorištu. Sa istočne strane, objekat 22 je od građevine 21 bio odvojen uzanim zagrađenim prolazom koji je u celosti ranije istražen (Ivanišević *et al.* 2019, 155–157).

U toku kampanje 2019. godine prvo su uklonjeni, u unutrašnjosti građevine, slojevi rušenja donjih, kamenih delova zidova, a zatim masivan sloj žutomrke gline, koji predstavlja ostatke rastaloženih zidova sprata od ćerpiča. U tom sloju je konstatovana koncentracija nasatice obrušenih opeka, posebno uz unutrašnje lice severnog zida, što ukazuje da su zidovi bili delom zidani od pečene cigle. Isti sloj je dao veći broj predmeta koji su svakako pali sa sprata kuće. Ističe se koncentracija prozorskog stakla uz južni zid građevine, koja upućuje na postojanje okana na spratu, okrenutih prema bedemu. Posebno se izdvaja nalaz bronzane kašike korišćene u medicinske ili kozmetičke svrhe. Sloj rastaloženih zidova od ćerpiča ležao je direktno na kompaktnom sloju rušenja krova, koji je pokrивao čitavu unutrašnjost građevine.

Objekat 22 pripada odranije poznatom tipu građevina Caričinog Grada, s parterom u suhozidu, spratom od ćerpića i krovom od tegula. Zidovi, širine 0,7–0,8 m, bili su napravljeni od srednjih i sitnijih komada kamena povezanih glinom i postavljeni direktno na stenu i delom ukopani u nju i zdravicu. Zgrada se izdvaja po dvostrukim vratima na zapadnom zidu, severnim širine 1,6 m i južnim širine 1,55 m, koja su bila razdvojena pilastrom širine 1,3 m. Južna vrata su kasnije bila zazidana. Objekti s dvojnim vratima su zabeleženi u naseljima na severnoj padini Gornjeg grada i u Donjem gradu. Podnicu objekta, u padu od juga ka severu, najvećim delom čini stena, zaravnjena u južnom i središnjem delu, i glinovita zdravica u severnom. U okviru objekta konstatovan je i banak u vidu priklesane stene dužine 3,15 m i širine 0,6–0,9 m, koji se pruža uz zapadni deo južnog zida građevine. Gornja površina banka je zaravnjena, pa pretpostavljamo da je reč o osnovi drvenog stepeništa. U osnovi poda očišćen je niz ukopa, manjih u južnoj polovini i većih u severnoj (sl. 4). Manji ukopi mogli su da imaju konstruktivnu ulogu, budući da se pružaju u istom pravcu, dok su neki od većih mogli da predstavljaju ležišta pitosa koji su u nađeni u severnom delu zgrade. Važno je istaći da se nalazi keramike uglavnom grupišu u severnoj trećini objekta, gde se očito čuvala i/ili pripremala hrana. Raznovrstan keramički repertoar ove napuštene kuće – od ungentarijuma do pitosa – pored luksuznijih, importovanih izrađevina čine još i rukom rađeni lonci. Veliki broj ulomaka pitosa nađen je i u jugoistočnom uglu prostorije.

U nedostatku numizmatičkih nalaza iz same građevine, vreme podizanja ovog objekta možemo okvirno datovati na osnovu zatrpavanja prolaza između građevina 21 i 22, koje se na osnovu nalaza dve monete određuje u vreme cara Justinijana I (527–565), dok je u gotovo sterilnom sloju rastaloženog ćerpića u susednom objektu 21 nađen novac cara Justina II (565–574) (Ivanišević *et al.* 2019, 156–157). Na osnovu nalaza polufolisa cara Mavrikijsa iz zapadnog dvorišta objekta 22, kovanog 595/596. godine, požar u kojem je stradala ta zgrada mogao bi da se odredi u kraj 6. veka. Horizont požara je datovan brojnim nalazima novca ovog vladara u susednim objektima, kao i ostavom zlatnog novca nađenom 2015. godine, kraj objekta 21 (Ivanišević *et al.* 2017b, 107).

Pored same građevine, tokom 2019. godine u potpunosti je istražen i njen južni aneks, podignut nakon zatvaranja prolaza prema objektu 21. Uklonjen je sloj rušenja krova, koji je ležao na kulturnom sloju u kojem su nađeni brojni ulomci pitosa i kome pripada jedna veća jama uz istočni zid, verovatno ležište izvađenog pitosa. U zapadnom delu aneksa otkiven je kanal širine 0,25 m, ukopan u zdravicu, koji je prikupljao vodu sa krova, budući da je u južnom zidu aneksa dokumentovan oluk. Kanal se pružao niz zapadni aneks objekta 22, što ukazuje da je on bio samo delimično pokriven (sl. 4). Ne treba isključiti mogućnost da je kanal kasnije bio negiran i zatrpan, a čitav prostor natkriven, o čemu svedoči kompaktni sloj rušenja krova otkriven prilikom istraživanja.

Slika 4. Objekat 22, plan kuće i dvorišta: ortofoto mozaik, DSM, hillshade i izohipse na 0,1 m.

Objekat 28 bio je u celosti istražen 1953. godine, ali sasvim nepotpuno dokumentovan, što je iziskivalo revizione radove. Reč je o nizu prostorija prislonjenih uz severni portik zapadne ulice Gornjeg grada, odnosno istočni bedem i severoistočnu ugaonu potkovičastu kulu. Istočna strana objekta 28 izlazi na prolaz koji je povezivao severnu ulicu Gornjeg grada sa velikim dvorištem ispred objekta 20 – horeuma. Kompleks je kasnije bio proširen i na portik, gde su podignuti pregradni zidovi i jedna velika peć. Objekat 28 zapravo čini nekoliko celina povezanih zidovima. Prvu celinu predstavlja veća građevina nepravilne osnove, dužine 7,4–11,6 m i širine 6,4 m, podignuta uz istočni bedem Akropolja i prislonjena s južne strane na portik, a sa severne na potkovičastu kulu. Podizanjem zida upravnog na bedem, građevina je bila podeljena na veći južni i manji severni deo. Drugu celinu predstavlja trakt koji se naslanja na opisanu građevinu, a delom na kulu i portik, i izlazi na spomenuti prolaz. Reč je o građevini sa tri prostorije, nepravilne osnove, dužine 13,5–14,75 m i širine 5,45–6,4 m. Čini se da je prvobitni plan građevine podrazumevao dve prostorije – manje u južnom i veće u severnom delu. Kasnije je severni deo po dužini bio podeljen zidom na dve odaje nepravilnih osnova. Treću celinu čine konstrukcije podignute u severnom portiku zapadne ulice Gornjeg grada, gde se nalazi i velika ovalna peć, širine 3,6–4,1 m, zidana od kamena i delom od opeka.

Objavljeni plan opisanog kompleksa, kao i sačuvana dokumentacija, pružaju nejasnu sliku o pravcima pružanja zidova i postojanju brojnih drugih konstrukcija (Мано-Зиси 1956, 158–163, сл. 1). Tokom kampanje 2019. godine istražena je prva opisana celina, kao i severni deo druge i deo portika (sl. 5). Najpre je iskopavan savremeni nasip, koji najvećim delom potiče od konzervacije bedema Akropolja. Ostaci izvornog sloja konstatovani su samo sporadično, izuzev u severnom delu druge celine, gde je kulturni sloj sačuvan u većoj meri. U okviru prve celine, u severnoj prostoriji otkriven je zid paralelan sa pregradnim, kao i delovi još jednog uz zapadni zid građevine. Reč je o starijim graditeljskim fazama, pri čemu bi drugi zid bio najstariji i pripadao nekoj konstrukciji sa pilastrima koja se pružala paralelno sa istočnim bedemom Akropolja. U drugoj fazi objekat je bio proširen ka istoku i pregrađen na dva dela, dok je u poslednjoj fazi podignut nov pregradni zid koji delom leži preko starijeg ali se ne naslanja na bedem Akropolja poput njega, već skreće i pruža se paralelno s bedemom, zatvarajući uzan prostor od 0,5 m do kurtine. U tom prolazu su istraženi ostaci manje peći.

U okviru druge celine rađeno je samo u severnom delu, gde su otkriveni ostaci ranije zabeleženog kanala. Dokumentovane su zone sloja sa nekoliko nalaza. Treba napomenuti da tokom naših revizionih istraživanja nisu otkriveni ostaci polukružnog zida koji je zabeležen na objavljenim planovima i u dokumentaciji. Verovatno je reč o poznoj strukturi koja je bila uništena prilikom konzervacije potkovičaste kule. Tokom kampanje 2019.

Slika 5. Objekat 28: celine istražene 2019. godine, ortofoto mozaik.

godine istražena je i omanja „prostorija“ nepravilne osnove u okviru portika, koja se naslanja na istočni bedem Akropolja. Reč je o prostoru dužine 3,30 m i širine 1,1– 2,1 m u kojem se, u severnom delu, nalazi deo urušene konstrukcije bedema. Po njenom skidanju začišćena je podnica od opeka, koja je najverovatnije pokrivala čitav taj prostor, čija funkcija nije jasna.

Donji grad

U okviru projekta Rimsko-germanskog centralnog muzeja u Majncu, finasiranog od strane Lajbnic fondacije, godine 2015. bila je angažovana ekipa Ludvig Bolcman instituta za arheološku prospekciju i virtuelnu arheologiju iz Beča radi georadarskih snimanja neistraženih delova Caričinog Grada i njegove šire okoline. Tom prilikom bili su otkriveni brojni objekti i strukture unutar grada, u podgrađima i neposrednoj blizini, a poseban značaj imaju novootkrivene bazilike (cf. Иванишевић *et al.* 2016, 147, nap. 10; Ivanišević 2017, 102–106). U jugoistočnom delu Donjeg grada, južno od Bazilike sa transeptom, zabeležne su još dve crkve: Tetrakonhos (sl. 6) i jednobrodna bazilika. Pored toga, na dobijenom snimku se ispred Tetrakonhosa naziru obrisi još jednog gradskog trga polukuržne osnove – Sigma trga, kakvi su poznati iz Konstantinopolja i drugih velikih kasnoantičkih središta (Berger 2006, 233, 268).

Izgradnja Tetrakonhosa, uz novoregistrovane bazilike u Caričinom Gradu i okolini, naglašava značaj ovog ranovizantijskog grada i njegovu ulogu u propagiranju i širenju hrišćanstva u još uvek neevangelizovanom ruralnom zaleđu središnjih balkanskih provincija Carstva i, naročito, Ilirika. U svetlu poznate uloge cara Justinijana I u hristijanizaciji i suzbijanju pagana treba videti i podizanje velikog broja bazilika u Caričinom Gradu, gde se posebno ističu katedralna crkva sa krstionicom na Akropolju, Bazilika sa transeptom u Donjem gradu i Tetrakonhos sa Sigma trgom u središtu te celine. Tetrakonhos je izuzetan objekat, čije istraživanje može da pruži niz novih saznanja o Caričinom Gradu – Justinijani Primi. Treba istaći da se crkve tog tipa retko sreću u balkanskim gradovima. Njihova osnova i arhitektonska forma se uobičajeno povezuju sa martirijumima podignutim u slavu i radi jačanja kulta mučenika. Taj oblik crkve je u ranovizantijsko doba bio posebno raširen u dijecezi Orijent, na šta ukazuju martirijum iz Apameje i bazilike iz Seleukije u Pijeri, Amide, Bosre i Gerase sa područja Sirije i Mesopotamije (Kleinbauer 1973, 89–114). Tetrakonhos iz Caričinog Grada predstavlja, pored velike katedrale na Akropolju, ključan objekat za razumevanje crkvene organizacije, kulta martira i, naročito, značaja grada kao hodočasničkog centra. Njegova forma podseća na velika hodočasnička svetišta, npr. u Abu Mini u Egiptu. Tetrakonhosi su takođe bili podizani u slavu imperatora i njegove uloge u rešavanju religijskih pitanja, kao što je slučaj u Atini i Milanu. Posmatrani zajedno, već sada možemo reći da Tetrakonhos i Sigma trg u Caričinom Gradu objedinjuju carski i religiozni ceremonijal.

Tokom istraživanja 2019. godine, radi provere očuvanosti struktura detektovanih prilikom snimanja georadarom, otvorena je sonda dimenzija 25 m x 10 m. Sonda je postavljena tako da obuhvati deo portika Sigma trga i zapadni deo tetrakonhosa. Prema planu

Slika 6. Tetrakonhos: rekonstrukcija osnove na osnovu georadarskog snimanja i iskopavanja u sondi 1, GIS i ortofoto mozaik.

istraživanja, skinut je samo sloj humusa ispod kojeg je, na najvećem delu površine, začišćavana površina sa kamenom i, sporadično, opekam i crepom. Sloj zemlje se javljao samo u jugozapadnom delu, na pretpostavljenom prostoru trga. Čitava površina sonde detaljno je očišćena radi definisanja ostataka građevina i struktura, nakon čega je snimljena u visokoj

rezoluciji, uz sklapanje detaljnog ortofoto mozaika (sl. 6, 7).

Na površini sonde jasno se uočavaju delovi Tetrakonhosa, portika, zidova različitih objekata, peći (?) i urušeni delovi zidnog platna. Najstarijem horizontu pripadali bi delovi zida spoljne zapadne konhe crkve, severozapadni zid njenog pravougaonog aneksa (sl. 7.1) i delovi portika trga (sl. 7.2–3). Zidovi Tetrakonhosa bili su pravilno slagani, s većim blokovima kamena vezanim krečnim malterom. Ostaci konstrukcija su precizno locirani na osnovu georadarskog plana tetrakonhosa (sl. 6, 7). Ako je suditi po ostacima urušenog zida u jugoistočnom uglu sonde, gde se jasno uočavaju delovi sloga sa opekama i kamenom, ali i u skladu sa dobro dokumentovanim načinom zidanja javnih i crkvenih zdanja u Caričinom Gradu, zidovi Tetrakonhosa bili su pravilno izvedeni u tehnici opus mixtum (sl. 7.4). Tom horizontu pripadaju i mali deo pregradnog zida portika, izrađenog na isti način (sl. 7.2), kao i baza stuba portika (sl. 7.3).

Sledećem horizontu pripada zid orijentisan severozapad-jugoistok, širine 0,65 m, koji se prostire od zapadnog profila iskopa i prislanja na teme spoljne konhe hrama (sl. 7.5). Zid, otkriven u dužini od 7,3 m, bio je napravljen od ulomaka kamena, opeke, crepa, ali i spolija – u njega je ugrađen i veći ulomak kapitela. Najverovatnije je reč o zazidi stilobata portika u kojem su bili podignuti manji objekti, kao i jedna zidana peć (?) (sl. 7.6) koja se takođe delom naslanja na konhu. Otkriven je samo deo jugoistočnog lučnog zida peći (?), dužine 0,55 m. Da je reč o peći ukazuju urušeni delove konstrukcije – brojni ulomci opeke i crepa u središtu strukture. Istoj fazi odgovarao bi i zid otkriven u jugozapadnom uglu iskopa, koji zalazi pod južni profil (sl. 7.7).

Tom ili mlađim horizontima pripadaju ostaci zidova, odnosno objekata koji su delom podignuti nad ruševinama Tetrakonhosa. Izdvajaju se veći zid u severoistočnom delu sonde, sagrađen nad zidovima spoljne konhe i aneksa (sl. 7.8), odnosno zid u središnjem delu iskopa koji leži preko unutrašnje zapadne konhe crkve (sl. 7.9). Sudeći prema otkrivenim delovima kruništa, prvi zid, dužine 2,40 m i širine 0,75 m, bio je pravilno sagan od kamena vezanog glinom. Ovoj grupi treba dodati i podzid dužine 2,60 m u severozapadnom uglu sonde (sl. 7.10). Iako je za sada definisano samo jedno lice, ne treba isključiti mogućnost da je drugo lice sačuvano na nižoj koti.

Otkriće zidova Tetrakonhosa potvrdilo je pouzdanost osnova dobijenih georadarskim snimanjima, ali i očekivanja istraživača. Novost predstavlja pojava poznijih zidova i struktura, sasvim izvesno s kraja 6. i početka 7. stoleća, podignutih nad portikom i, naročito indikativno, nad samim Tetrakonhosom. Pred istraživače se postavljaju brojna pitanja u pogledu vremena njihovog podizanja, funkcije i trajanja. Glavni odgovori kojima stremimo pomoći će nam u spoznavanju uloge i značaja Tetrakonhosa i određivanju vremena i uslova njegovog rušenja i prenamene prostora. Očekujemo da će buduća istraživanja Tetrakonho-

sa, Sigma trga i objekata podignutih u i nad tim izuzetnim spomenicima Caričinog Grada pružiti odgovore na brojna pitanja koja se nameću, naročito u vezi sa desakralizacijom prostora.

Bibliografija:

Berger 2000 – A. Berger, Streets and Public Spaces in Constantinople, *Dumbarton Oaks Papers* 54, 2000, 161–172.

Ivanišević 2017 – V. Ivanišević, Une capitale revisitée : Caričin Grad (Justiniana Prima), *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* I (janvier-mars), 2017, 93–114.

Иванишевић et al. 2016 – В. Иванишевић, И. Бугарски, А. Стаменковић, Нова сазнања о урбанизму Царичиног града: Примена савремених метода проспекције и детекције, *Сџаринар* LXVI, 2016, 143–160.

Ivanišević et al. 2017a – V. Ivanišević, B. Bavant, I. Bugarski, Caričin grad – arheološka istraživanja u 2014. godini, u: I. Bugarski, N. Gavrilović Vitas, V. Filipović (ur.), *Arheologija u Srbiji: projekti Arheološkog instituta u 2014. godini*, Beograd 2017, 127–134.

Ivanišević et al. 2017b – V. Ivanišević, B. Bavant, I. Bugarski, Caričin grad – arheološka istraživanja u 2015. godini, u: I. Bugarski, N. Gavrilović Vitas, V. Filipović (ur.), *Arheologija u Srbiji: projekti Arheološkog instituta u 2015. godini*, Beograd 2017, 102–109.

Ivanišević et al. 2018 – V. Ivanišević, B. Bavant, I. Bugarski, Caričin grad – arheološka istraživanja u 2016. godini, u: I. Bugarski, N. Gavrilović Vitas, V. Filipović (ur.), *Arheologija u Srbiji: projekti Arheološkog instituta u 2016. godini*, Beograd 2018, 99–106.

Ivanišević et al. 2019 – V. Ivanišević, B. Bavant, I. Bugarski, Caričin grad – arheološka istraživanja u 2017. godini, u: I. Bugarski, N. Gavrilović Vitas, V. Filipović (ur.), *Arheologija u Srbiji. Projekti Arheološkog instituta u 2017. godini*, Beograd 2019, 151–158.

Ivanišević et al. 2021 – V. Ivanišević, B. Bavant, I. Bugarski, Caričin Grad – arheološka istraživanja u 2018. godini, u: S. Vitezović, M. Radišić, Đ. Obradović (ur.), *Arheologija u Srbiji: projekti Arheološkog instituta u 2018. godini*, Beograd 2021, 183–191.

Kleinbauer 1973 – W. E. Kleinbauer, Origin and Function of the Aisled Tetraconch Churches in Syria and Northern Mesopotamia, *Dumbarton Oaks Papers* 27, 1973, 89–114.

Мано-Зиси 1955 – Ђ. Мано-Зиси, Ископавање на Царичину Граду 1949–1952 године, *Сџаринар* III–IV, 1955, 127–168.

Мано-Зиси 1956 – Ђ. Мано-Зиси, Ископавања на Царичином Граду 1953. и 1954. године, *Сџаринар* V–VI, 1956, 155–180.

Napomene:

¹ Rukovodilac istraživanja je Vujadin Ivanišević (Arheološki institut), a korukovodilac Catherine Vanderheyde (Université de Strasbourg, Centre national de la recherche scientifique UMR 7004, Strasbourg). Arheološku ekipu su činili Ivan Bugarski (Arheološki institut), Bernard Bavant (Centre national de la recherche scientifique UMR 7004, Strasbourg), Ludovic Bender, Vladimir Stojanović (Narodni muzej Leskovac), kao i studenti arheologije Clara Marjollet, Elise Mousson, Benjamin Grigis i Mihailo Džamtoski. Topografska snimanja je vršio arheolog Aleksandar Stamenković, a u terenskoj ekipi su bili još arhitekta Vladan Zdravković i arheozoolog Nemanja Marković (Arheološki institut).

Slika 7. Sonda 1, osnova nakon skidanja humusa, ortofoto mozaik, DSM i hillshade: 1) zidovi Tetrakonhosa; 2) zid portika; 3) baza stuba portika; 4) urušeno zidno platno Tetrakonhosa u tehnici opus mixtum; 5) pozna zazida portika; 6) peć (?); 7–9) pozni zidovi objekata; 10) podzid (?).

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

902/904:061.6(497.11)"2019"(082)(0.034.2)
902.2(497.11)"2019"(082)(0.034.2)

ARHEOLOGIJA u Srbiji [Elektronski izvor] : projekti Arheološkog instituta u 2019. godini / urednici Selena Vitezović, Milica Radišić, Đurđa Obradović. - Elektronsko izd. - Beograd : Arheološki institut, 2021 (Beograd : Arheološki institut). - 1 elektronski optički disk (CD-ROM) ; 12 cm

Sistemski zahtevi: Nisu navedeni. - Nasl. sa naslovne strane dokumenta. - Tiraž 100. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz svaki rad.

ISBN 978-86-6439-061-3

a) Археолошки институт (Београд) -- Истраживања -- 2019 -- Зборници
б) Археолошка истраживања -- Србија -- 2019 -- Зборници

COBISS.SR-ID 57205769